

حق طبیعی
و
حقوق بشر

دکتر عباس شیخ شعاعی

عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

- سرشناسه: شیخ شجاعی، عباس، ۱۳۳۸ -
- عنوان و نام پدیدآور: حق طبیعی و حقوق بشر/ عباس شیخ شجاعی.
- مشخصات نشر: تهران: نشر سلمان پاک، ۱۳۹۴.
- مشخصات ظاهری: ۲۹۶ ص: ۵/۱۴×۵/۲۱ س.م.
- شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۰۴۳-۳-۲
- وضعیت فهرست نویسی: فیبا
- یادداشت: کتابنامه.
- موضوع: حقوق طبیعی
- موضوع: حقوق بشر
- رده: بی کنگ ۷۱۳۹۱ ح ۹ ش/ JC۵۸۵
- رده بندی درسی: ۳۴۰/۱۱۲
- شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۶۶۹۰۰

نشر سلمان پاک

حق طبیعی و حقوق بشر

شمارگان	: ۱۵۰۰ نسخه
نوبت چاپ	: اول، زمستان ۱۳۹۴
قیمت	: ۱۸۰۰۰۰ ریال
طراح جلد	: محمد حسین نیرومند
صفحه آرایي	: مهدی فرج اللهی
چاپ و صحافی	: واژه پرداز اندیشه

مرکز پخش: ۳۳۴۶۵۸۱۸ - ۳۳۴۶۰۰۷۲

۱۱	مقدمه
۱۵	بخش اول - حق و نسبت آن، تکلیف
۱۷	فصل اول - معانی لغوی واژگان
۱۷	۱. واژه Right
۱۸	۲. واژه Duty
۱۹	۳. واژه حق
۱۹	۴. واژه تکلیف
۲۱	فصل دوم - آراء گوناگون در تعریف حق و نسبت آن با مالیت
۲۱	حوزه فرهنگ غربی
۲۳	۱. آنتونیوروسمینی
۲۵	نقد و بررسی
۲۶	۲. ایمانوئل کانت
۲۶	نقد و بررسی
۳۰	۳. فریدریش هگل
۳۲	نقد و بررسی
۳۴	حوزه فرهنگ اسلامی
۳۴	۱. شیخ هادی تهرانی (۱۳۲۱-۱۲۵۳.ق)
۳۴	۲. میرمحمد تقی مدرس اصفهانی (۱۳۳۳-۱۲۷۳.ق)
۳۵	۳. سیدمحمد تقی آل بحر العلوم (۱۳۱۸.ق)
۳۵	۴. شیخ محمدحسین اصفهانی (۱۳۶۱-۱۲۹۶.ق)

۳۶	۵. امام خمینی
۳۷	۶. استاد مصباح
۳۸	۷. دکتر سنهوری
۳۸	نقد و بررسی
۴۳	فصل سوم - گستره حق
۴۳	گستره حق در فرهنگ غربی
۴۸	گستره حق در فرهنگ اسلامی
۵۳	حاصل کلام
۵۵	فصل چهارم - نسبت میان حق و تکلیف
۵۶	۱. حوزه فرهنگ غربی
۵۶	۱. نتون وسه نی
۵۶	تفاوت‌های میان تکلیف و حق
۵۸	نقد و بررسی
۶۰	۲. ایمانوئل کانت
۶۲	نقد و بررسی
۶۴	۳. فریدریش هگل
۶۵	نقد و بررسی
۶۵	۴. ولسی هوفلد
۶۶	نقد و بررسی
۶۷	حوزه فرهنگ اسلامی
۶۸	تقابل حق و تکلیف
۷۰	جمع‌بندی
۷۱	بخش دوم - قانون طبیعی
۷۳	فصل اول - تعریف قانون طبیعی
۷۵	فصل دوم - قانون طبیعی در فلسفه باستان
۷۸	نقد و بررسی
۷۹	فصل سوم - قانون طبیعی در فلسفه قرون وسطی
۸۰	مشخصه‌های قانون طبیعی

۸۱	قوانین چهارگانه
۸۳	نقد و بررسی
۸۵	فصل چهارم- قانون طبیعی در فاصله میان فلسفه قرون وسطی و فلسفه جدید
۸۵	هوگو گروتیوس (۱۶۴۵-۱۵۸۳)
۸۷	ریچارد هوکر (۱۶۰۰-۱۵۵۴م)
۸۸	ژان پدُن (۱۵۹۶-۱۵۳۰م)
۸۸	- و بررسی
۹۱	مجموعه- قانون طبیعی در فلسفه جدید
۹۱	توماس هابز (۱۶۷۰-۱۵۸۸)
۹۷	نقد و بررسی
۹۸	جان لاک (۱۷۰۴-۱۶۳۲)
۱۰۰	نقد و بررسی
۱۰۳	فصل ششم- قانون طبیعی- ر حور فرهنگ اسلامی
۱۰۳	خلط میان حق طبیعی و فانون طبیعی
۱۰۴	۱. دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی
۱۰۵	۲. دیدگاه عالمان اصولی درباره مستندت عقلی
۱۰۸	الف) بحثی راجع به حسن و قبح عقلی
۱۰۹	ب) قاعده ملازمه یا تلازم
۱۱۳	۳. برخی مسائل حقوقی
۱۱۴	نقد و بررسی
۱۱۶	جمع بندی
۱۱۷	بخش سوم- وضع طبیعی
۱۱۹	فصل اول- توماس هابز
۱۱۹	الف) توصیف وضع طبیعی
۱۲۱	ب) آیا وضع طبیعی یک فرض ذهنی است؟
۱۲۲	ج) آیا وضع طبیعی یک وضع مطلوب است؟
۱۲۳	نقد و بررسی
۱۲۵	فصل دوم- جان لاک

- الف) توصیف وضع طبیعی و نسبت آن با وضع جنگ و جامعه سیاسی ۱۲۵
- ب) آیا وضع طبیعی یک فرض ذهنی است یا یک واقعه تاریخی یا...؟ ۱۲۸
- ج) آیا وضع طبیعی یک وضع مطلوب است؟ ۱۲۹
- مقایسه‌ای میان دیدگاه هابز و لاک درباره وضع طبیعی ۱۳۰
- نقد و بررسی ۱۳۱
- فصل سوم- آنتونیو روسمینی ۱۳۵
- نقد و بررسی ۱۳۶
- فصل چهارم- ژان ژاک روسو (۱۷۷۸-۱۷۱۲) ۱۳۹
- نقد و بررسی ۱۴۱
- فصل پنجم- وضع طبیعی در حوزه فرهنگ اسلامی ۱۴۳
- بخش چهارم- حق طبیعی ۱۴۷
- فصل اول- مفهوم حق طبیعی و دیدگاه‌های مختلف درباره آن ۱۴۹
- مفهوم «طبیعی» ۱۵۰
- حوزه فرهنگ اسلامی ۱۵۰
- حوزه فرهنگ غربی ۱۵۵
- یادآوری ۱۵۸
- سابقه طرح مفهوم حق طبیعی ۱۵۸
- دیدگاه‌های مختلف درباره حق طبیعی ۱۵۹
- هابز ۱۵۹
- لاک ۱۶۰
- روسمینی ۱۶۰
- کانت ۱۶۱
- هگل ۱۶۲
- ارنهارت ۱۶۳
- آیا حق طبیعی وجود دارد؟ ۱۶۵
- نقد و بررسی ۱۶۶
- فصل دوم- منشأ حق طبیعی ۱۶۹
- گروه اول: قانون طبیعی ۱۶۹

۱۷۳	گروه دوم: طبیعت انسانی
۱۷۶	جمع‌بندی
۱۷۹	فصل سوم- گستره حق طبیعی
۱۸۷	جمع‌بندی و داوری
۱۸۹	فصل چهارم- طبقه‌بندی حقوق طبیعی
۱۹۱	حقوق طبیعی اولیه (درجه اول)
۱۹۲	حکیت
۱۹۶	آزادی
۱۹۸	حقوق طبیعی ثانویه (درجه دوم)
۲۰۲	نقد و بررسی
۲۰۵	فصل پنجم- نقد و بررسی نظریه حق طبیعی
۲۰۵	الف) در فرهنگ غرب
۲۱۱	ب) در فرهنگ اسلامی
۲۱۲	نظریه حق طبیعی در نظریه حقوق کلاسیک غربی
۲۱۳	نقد و بررسی
۲۱۵	دیدگاه سایر اندیشمندان مسلمان
۲۱۶	قلمرو حقوق طبیعی یا حق طبیعی انسانی و غیر انسانی
۲۱۸	منشأ حق طبیعی
۲۱۸	منبع اعطای حق طبیعی
۲۲۰	نقد و بررسی
۲۲۱	حقوق طبیعی اولیه و ثانویه (درجه اول و دوم)
۲۲۴	حق طبیعی یا تبعیض؟
۲۲۷	منبع اثبات حق طبیعی
۲۲۹	بخش پنجم- حقوق بشر نمود حق طبیعی
۲۳۱	فصل اول- مفهوم حقوق بشر
۲۳۲	پایه بحث از حقوق بشر
۲۳۵	فصل دوم- طبقه‌بندی حقوق بشر

۲۳۹	فصل سوم- نسبت حقوق بشر با حقوق طبیعی
۲۴۵	فصل چهارم- نقد درونی حقوق بشر
۲۴۵	دیدگاه برخی اندیشمندان غربی
۲۵۳	فصل پنجم- حقوق بشر در بوتۀ نقد بیرونی
۲۵۷	کرامت انسانی
۲۵۹	حق حیات
۲۶۲	حق آزادی
۲۶۸	حق مساوات (برابری)
۲۷۲	حق مالکیت
۲۷۳	حق بندگی و تفرقه گیری
۲۷۷	پی نوشت ها
۲۹۰	منابع عربی و فارسی
۲۹۴	منابع انگلیسی

مقدمه

۱- نوشتار حاضر در پنج بخش تدوین شده است. که به ترتیب عبارتند از: بخش اول: حق و نسبت آن با تکلیف بخش دوم: قانون طبیعی بخش سوم: وضع طبیعی بخش چهارم: حق طبیعی و سرانجام بخش پنجم: حقوق بشر نمود حق طبیعی.

۲- از دیرباز در گفت و گو ها، نوشتار ها، در زبان عوام و خواص به اصطلاح «حق طبیعی» بر می خیزد. اشاره به این فکر بودم که خاستگاه و سیر تاریخی و وضعیت کنونی آن را بررسی کنم و اینکه آیا چنین بحثی، در فرهنگ اسلامی مطرب بود است یا خیر. بدین معنی که آیا در گذشته هیچ یک از اندیشمندان و علما راجع به حق طبیعی سخنی گفته اند؟ و اگر گفته اند، آیا این معنای مصطلح غربی مورد نظر آنها بوده یا معنای دیگری از آن. قصد می شده است. اینکه که امکان آن بررسی فراهم شده، در این نوشتار می کوشم به قدر توان خود به این پرسش ها پاسخ مناسب بدهم.

۳- بحث درباره «حق طبیعی» در مغرب زمین به بیش از بیست قرن پیش، در فلسفه ارسطو و رواقی ها بر می گردد. لکن در فرهنگ اسلامی برای اولین بار این اصطلاح در کتاب های حقوقی حقوقدانان مسلمان به عنوان یک بحث حقوقی در سده گذشته به چشم می خورد که عموماً در ضمن مباحث حقوقی، به عنوان

یک مکتب حقوقی مطرح می‌شده است. البته در این کتاب‌ها «حق طبیعی» از دیدگاه غربی‌ها بررسی می‌شود. هر چند برخی به اختصار اشاره‌ای به مباحث عقلی مطرح شده در علم اصول به عنوان مباحث متناظر با بحث از حق و قانون طبیعی می‌نمودند. تا آنجا که نگارنده در این سال‌ها کاوش نموده هیچ بحث کارشناسانه تطبیقی در این باره مشاهده ننموده است. برخی نویسندگان شتابزده آن را پذیرفته و سعی می‌کنند مباحثی از علم اصول و فقه را بر آن منطبق کنند. اما به نظر می‌رسد جای یک بحث دقیق در طرح صورت مسأله و دیدگاه‌های اصلی در زمینه‌های غربی راجع به این موضوع و بررسی مطالب احتمالاً مناسب‌تر است. در آرای حکیمان و فقیهان مسلمان خالی است. واضح است که نگارنده مدعی پر کردن این خلأ نبوده نوشتار حاضر را فقط امدادی بر این بحث می‌داند. جا دارد که علاقه‌مندان به این بحث هر یک ام‌جنبه‌ای از آن را مورد بررسی قرار دهند تا در نهایت یک مجموعه هماهنگ، تحقیقی و همه‌جانبه را درباره آن به دست دهند.

۴- نوشتار حاضر مربوط به فلسفه حق نیست چنانکه فلسفه سیاست هم نیست بلکه قلمرو بحث ختم به حدود به هیچ یک نکرده و از حق و حق طبیعی سخن می‌گوید. هم به قلمرو حقوق، هم اخلاق و هم سیاست تعلق دارد.

۵- در بخش اول، برخی معانی لغوی حق و تکلیف بیان شده. آنجا به تعریف حق پرداخته شده است. روشن است که نقل دیدگاه‌های مختلف چه در فرهنگ فلسفی و حقوقی مغرب‌زمین و چه در فرهنگ اسلامی در یک نوشته میسر نیست و البته بعضاً به دلیل تکراری بودن برخی دیدگاه‌ها مطلوب هم نیست. اما سعی نگارنده بر این بوده است که چندین مورد از دیدگاه‌های کسانی را که نظری اثری درباره فلسفه حق دارند، مطرح کند که تا حدودی تعریف پذیرفته شده در هر یک از دو فرهنگ غربی و اسلامی را نشان دهد. در عالم اسلام نخست دیدگاه شیخ هادی تهرانی که در سال

۱۳۲۱ هـ. ق وفات یافته بیان شده زیرا او اولین کسی است که «حق» را به صورت یک مسأله و در تقابل با «حکم» در یک رساله مستقل مورد بررسی قرار داده است. پیش از او اگر از واژه «حق» در کتب فقهی یادی می‌شده به صورت مسائل فرعی از قبیل حق شفعه، حق خیار و مانند آن بوده است. البته مرحوم شیخ انصاری صاحب کتاب «مکاسب» برای اولین بار قدری مفصل‌تر درباره حق در مباحث بیع و خیارات بحث کرده است و بعد از مرحوم شیخ انصاری نگردان و اخلاف او با حواشی خود بر کتاب وی راه او را دنبال کرده و عمده‌ما از نظرات شیخ هادی نیز استفاده کرده‌اند.

۶- در این بخش دوم تا چهارم دیدگاه‌های برخی از برجسته‌ترین اندیشمندان غربی که در باب قانون، وضع و حق طبیعی سخن گفته‌اند نقل شده، مورد نقد و بررسی قرار گرفته، آنگاه به دیدگاه برخی اندیشمندان مسلمان نیز پرداخته شده است.

۷- در بخش پنجم راجع به حقوق بشر بحث شده است. لکن صرفاً از آن جهت که امروزه حقوق طبیعی و حقوق بشر مندرج شده و بحث از حق طبیعی تحت الشعاع بحث از حقوق بشر واقع شده است. لذا برای آگاهی از وضعیت کنونی حقوق طبیعی در غرب و در عالم اسلام نیز، لازم بود درباره حقوق بشر که شامل حقوق طبیعی نیز می‌شود، بحث شود. در این بخش، مفروضات حقوق بشر و طبقه‌بندی آنها، نیز نسبت میان حقوق بشر و حقوق طبیعی مورد بحث واقع شده آنگاه اعلامیه جهانی حقوق بشر و حقوق اساسی مطرح شده در آن، مورد نقد درونی و بیرونی قرار گرفته است.

در این بخش نیز نگارنده ادعای بحث تفصیلی همه‌جانبه درباره حقوق بشر را ندارد. بلکه بحث همه‌جانبه در این موضوع را محتاج تلاش مستقلی می‌داند که اثری جداگانه و جامع به دست دهد. لکن امید آن دارد که در این نوشتار نیاز مبرمی را در پرداختن به ابعاد مختلف موضوع حقوق بشر فرآوری اندیشمندان مسلمان نهاده باشد. البته خود نگارنده نیز ضمن ارج نهادن به زحماتی که کشیده شده و آثاری که در این زمینه

منتشر شده است، عزم آن دارد تا در صورت توفیق الهی در این تلاش، سهمی داشته باشد و نقشی ایفا کند.

۸- و سرانجام خداوند منان را سپاس فراوان می‌گزارم که توفیق به انجام رساندن این نوشتار را عنایت فرمود. نیز از استادان ارجمند و گرانمایه خود حضرت حجت الاسلام و المسلمین دکتر احمدی، جناب آقای دکتر داوری و حضرت آیت الله لاریجانی که اگر راهنمایی‌های آن بزرگواران نمی‌بود نوشتار حاضر به سامان نمی‌رسید، سپاسگزارم و برای ایشان آرزوی توفیق روزافزون دارم.

تهران- عباس شیخ شماعی